MIRZO ULUG'BEK XARAKTERINING ZAMONAVIY O'ZBEK ADABIYOTIDAGI BADIIY TADQIQI

Ochilova Dilnoza Barnoyevna
Osiyo xalqaro universteti magistri
https://doi.org/10.5281/zenodo.21268689

Annotatsiya.
Ushbu maqolada buyuk munajjim, matematik va davlat arbobi Mirzo Ulug'bek siymosining zamonaviy o'zbek adabiyotidagi badiiy talqini tadqiq etiladi. Muallif temuriyzoda hukmdorning ilm-fan yo'lidagi fidoyiligi hamda siyosiy kurash girdobida halok bo'lishi kabi bir-biriga zid qirralarini badiiy asarlar misolida ochib berishga intiladi. Tahlil jarayonida Maqsud Shayxzodaning "Mirzo Ulug'bek" tragediyasi va Odil Yoqubovning "Ulug'bek xazinasi" romani asosiy manba sifatida o'rganiladi. Maqolada obrazning fojiaviy mohiyati, olim bilan shohning ichki ziddiyati, shuningdek, ma'rifat va mutaassiblik o'rtasidagi tarixiy to'qnashuv badiiy-psixologik nuqtai nazardan yoritiladi.
Kalit so'zlar: tarixiy shaxs, badiiy obraz, temuriylar davri, Mirzo Ulug'bek, fojia, ma'rifat, milliy adabiyot, xarakter talqini, badiiy psixologizm.

Kirish

Tarixiy shaxslarning badiiy adabiyotdagi talqini har doim milliy o'zlikni anglash jarayoni bilan chambarchas bog'liq bo'lib kelgan. O'zbek xalqi o'z tarixida beqiyos daho siymolarni yetishtirgan bo'lib, ular orasida temuriyzoda Mirzo Ulug'bekning o'rni alohida ahamiyatga ega. U nafaqat qudratli saltanatning hukmdori, balki jahon ilm-fani xazinasiga munosib hissa qo'shgan buyuk munajjim va matematik sifatida tarix sahifalarida abadiy muhrlanib qoldi. Uning Samarqandda barpo etgan rasadxonasi hamda "Ziji Ko'ragoniy" asari o'rta asr fani cho'qqisi bo'lib xizmat qildi.

Biroq buyuk allomaning taqdiri fojiaviy yakun topgani, ilm-ma'rifat sohibining o'z farzandi qo'zg'atgan fitna qurboni bo'lgani ko'plab ijodkorlarni bu obrazga murojaat qilishga undadi. Ayniqsa, XX asr o'zbek adabiyotida Mirzo Ulug'bek xarakteri yangicha badiiy talqinlar bilan boyidi. Adiblar tarixiy haqiqatga tayangan holda, ma'rifat va jaholat, aql va mutaassiblik o'rtasidagi mangu kurashni ushbu obraz orqali badiiy jihatdan umumlashtirdilar. Mazkur maqolada aynan shu badiiy talqinning o'ziga xos jihatlari va evolyutsiyasi tahlil qilinadi.

Mirzo Ulug'bek obrazining adabiy manbalari

Mirzo Ulug'bek shaxsiyatiga qiziqish adabiyotda uzoq tarixga ega bo'lsa-da, uning to'laqonli badiiy obraz sifatida shakllanishi asosan yigirmanchi asr ijodkorlari nomi bilan bog'liq. Bu davrga kelib yozuvchilar tarixiy voqealarni oddiy bayon etish chegarasidan chiqib, qahramonning ichki dunyosi, ma'naviy izlanishlari va ruhiy iztiroblarini badiiy tadqiq etish yo'lidan bordilar. Natijada Ulug'bek siymosi quruq tarixiy ma'lumot emas, balki tirik, murakkab va ko'p qirrali xarakter sifatida gavdalandi.

Ushbu obrazning badiiy taraqqiyotida ikki yirik asar tayanch nuqta bo'lib xizmat qiladi. Birinchisi — Maqsud Shayxzodaning she'riy vaznda yozilgan "Mirzo Ulug'bek" tragediyasi bo'lib, unda alloma qismati sahna dramaturgiyasi qonuniyatlari asosida yuksak pafos bilan tasvirlanadi. Ikkinchisi — Odil Yoqubovning "Ulug'bek xazinasi" tarixiy romani bo'lib, bu asarda obraz keng epik ko'lam va chuqur psixologik tahlil orqali ochib beriladi. Har ikki adib ham bir tarixiy shaxsga murojaat qilgan bo'lsa-da, ularning badiiy yondashuvi va talqin yo'nalishi o'ziga xosligi bilan ajralib turadi.

Maqsud Shayxzoda talqinida fojiaviy shaxsiyat

Maqsud Shayxzodaning "Mirzo Ulug'bek" tragediyasi o'zbek dramaturgiyasida tarixiy mavzuning yuksak namunalaridan biri hisoblanadi. Adib bu asarda allomaning umri so'nggi bosqichidagi eng keskin va fojiaviy pallalarni tanlab oladi. Dramada Ulug'bek obrazi ikki qarama-qarshi kuch — bilim va nodonlik o'rtasida turgan ma'rifat timsoli sifatida namoyon bo'ladi. Uning ruhiy quvvati, matonatli sabr-toqati va haqiqatga sadoqati sahna ziddiyatlari orqali borgan sari yorqinroq ochilib boradi.

Shayxzoda talqinining o'ziga xosligi shundaki, u qahramonni faqat mag'lub bo'lgan hukmdor sifatida emas, balki ma'naviy jihatdan g'olib inson sifatida tasvirlaydi. Ulug'bek jismonan halok bo'lsa-da, uning ilmiy merosi va e'tiqodi yengilmasligi asarning bosh g'oyasini tashkil etadi. Dramaning she'riy tili, obrazli ifodalari va falsafiy teranligi qahramon xarakteriga ulug'vor pafos bag'ishlaydi. Shu tariqa muallif fojiani shaxsiy halokat doirasidan ko'tarib, uni butun bir davrning ma'naviy drama'siga aylantiradi.

Odil Yoqubov romanida olim va hukmdor ziddiyati

Odil Yoqubovning "Ulug'bek xazinasi" romani Mirzo Ulug'bek obrazini badiiy tadqiq etishda yangi bosqichni belgilab berdi. Yozuvchi tarixiy voqelikni keng epik tuvalda jonlantirar ekan, qahramon shaxsiyatidagi murakkab ziddiyatlarga alohida e'tibor qaratadi. Romanda Ulug'bek bir vaqtning o'zida ham saltanat taqdiri uchun mas'ul hukmdor, ham butun umrini haqiqat izlashga bag'ishlagan olim sifatida gavdalanadi. Aynan shu ikki maqomning kelishmovchiligi obrazning ichki dramatizmini yuzaga keltiradi.

Adib qahramon qalbidagi ikkilanishlarni, mas'uliyat va e'tiqod o'rtasidagi kurashni nozik psixologik tafsilotlar orqali ochib beradi. Ulug'bek uchun eng og'ir sinov — bu tashqi dushmanlar emas, balki eng yaqin kishilar, jumladan, o'z farzandi tomonidan sotqinlikka duchor bo'lish edi. Yozuvchi bu fojiani shunchaki tarixiy fakt sifatida emas, balki inson ruhiyatining chuqur sinovi sifatida talqin qiladi. Romandagi "xazina" tushunchasi ham ramziy ma'no kasb etib, u moddiy boylikni emas, balki ilm va ma'rifat xazinasini, avlodlarga qoldiriladigan ma'naviy merosni anglatadi.

Odil Yoqubov talqinida markaziy o'rinni ma'rifat va mutaassiblik o'rtasidagi murosasiz kurash egallaydi. Yozuvchi jaholat kuchlarining fitna va ig'volari qanchalik shafqatsiz bo'lmasin, ilm nurini butkul o'chira olmasligi haqidagi teran falsafiy xulosani badiiy asoslaydi. Shu bois roman qahramoni mag'lubiyatga uchragan bo'lsa-da, uning g'oyaviy salohiyati zamon sinovlaridan omon o'tadi.

Xarakterning badiiy-psixologik tahlili

Har ikki asardagi Mirzo Ulug'bek obrazini qiyosiy o'rganish shuni ko'rsatadiki, zamonaviy o'zbek adiblari ushbu tarixiy shaxsni bir yoqlama tasvirdan qochib, uni ziddiyatli va ko'p qatlamli xarakter sifatida yaratishga muvaffaq bo'lganlar. Obrazning yetakchi fazilatlari — donishmandlik, matonat, haqiqatga sadoqat va ilmga cheksiz muhabbat bo'lib, bu xislatlar uni o'quvchi nazarida yuksaltiradi. Ayni paytda uning zaif jihatlari, ya'ni siyosiy kurash borasidagi soddadilligi va yaqinlariga bo'lgan haddan ortiq ishonchi fojiaviy oqibatlarga zamin hozirlaydi.

Badiiy-psixologik nuqtai nazardan qaralganda, Ulug'bek xarakteridagi eng ta'sirli jihat — bu ichki yaxlitlik va ma'naviy poklikdir. Qahramon o'z e'tiqodidan hech qachon voz kechmaydi, hatto hayoti xavf ostida qolganda ham ilmiy haqiqatga sodiq qoladi. Shu tarzda obraz shaxsiy fojia doirasidan chiqib, umuminsoniy ahamiyat kasb etadi hamda ma'rifatparvarlik g'oyasining badiiy timsoliga aylanadi. Adiblarning mahorati esa qahramon ruhiyatidagi eng nozik tebranishlarni ishonarli va tabiiy bo'yoqlarda aks ettira olganida namoyon bo'ladi.

Xulosa

Mirzo Ulug'bek xarakterining zamonaviy o'zbek adabiyotidagi badiiy tadqiqi milliy adabiyotimizning tarixiy shaxs talqinidagi salohiyatini yorqin namoyish etadi. Maqsud Shayxzoda va Odil Yoqubov ijodida bu obraz o'zaro bir-birini to'ldiruvchi ikki qirrada — dramatik pafos va epik teranlik yo'nalishlarida rivojlantirildi. Har ikki adib ham allomani mag'lub qilib bo'lmaydigan ma'naviy kuch, ma'rifatning o'lmas timsoli sifatida talqin etib, uni milliy g'urur va iftixor ramziga aylantirdi.

Umumlashtirib aytganda, Ulug'bek obrazi orqali o'zbek adiblari ma'rifat va jaholat, aql va mutaassiblik o'rtasidagi mangu ziddiyatni badiiy jihatdan chuqur ifodalab berdilar. Bu obraz nafaqat o'tmishni anglash, balki bugungi avlodni ilm-fanga muhabbat, haqiqatga sadoqat va ma'naviy matonat ruhida tarbiyalash uchun ham qimmatli badiiy manba bo'lib xizmat qiladi. Kelgusi tadqiqotlarda mazkur obrazning boshqa janrlar va yosh ijodkorlar asaridagi talqinini o'rganish mavzuning yanada kengroq yoritilishiga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shayxzoda M. Mirzo Ulug'bek: dramatik tragediya. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2010.
2. Akbarovna, I. S. (2023). Formation of Ideological Immunity to Destructive Information in Adolescents. American Journal of Public Diplomacy and International Studies (2993-2157), 1(10), 119-122.
3. Икромова, С. А. (2023). ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИММУНИТЕТА К ДЕСТРУКТИВНЫМ ИДЕЯМ У ПОДРОСТКОВ. European research, (3 (81)), 47-49.
4. Ikromova, S. (2024). PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA SHAKLLARI VA MAZMUNI. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 4(3), 918-924.4. Qosimov B. Milliy uyg'onish va badiiy tafakkur. – Toshkent: Ma'naviyat, 2015.
5. Normatov U. Ijod sehri: adabiy-tanqidiy maqolalar. – Toshkent: O'qituvchi, 2012.